

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Repliek
Lijphart, A.

Citation

Lijphart, A. (1976). Repliek. *Acta Politica*, 11: 1976(1), 78-84. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451605>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451605>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Repliek

door A. Lijphart

Op verzoek van de redactie van *Acta Politica* wil ik gaarne — in de luttele tijd mij gegeven, en zonder de kans te hebben evenveel 'autoriteiten' uit de Nederlandse politieke wetenschap als kritische lezers uit te nodigen, laat staan deze te bedanken voor opmerkingen die ik mogelijk toch niet zou hebben overgenomen — enige kanttekeningen plaatsen bij de kritiek van M. Fennema op mijn in 1968 verschenen boek *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, alsmede mijn daarop aansluitende artikel 'Kentering in de Nederlandse politiek' en het korte nieuwe hoofdstuk voor de tweede editie van mijn boek. Ik had een dergelijke kritiek op mijn acht jaar oude boek eerder verwacht. Aan de lezer laat ik het oordeel of het gezegde 'beter laat dan nooit' ook op Fennema's stuk van toepassing is. Uiteraard kan ik niet op elk punt van kritiek ingaan en ik zal mij dan ook beperken tot de meest opvallende fouten en tekortkomingen in Fennema's betoog.

1 — Om te beginnen moet ik helaas vaststellen dat Fennema zich niet houdt aan de elementaire regel dat de ideeën en uitspraken van andere auteurs zo getrouw mogelijk behoren te worden weergegeven. Voorbeelden:

(a) Fennema schrijft dat ik 'veranderingen niet kan verklaren anders dan als 'overgangsmoeilijkheden' van het ene stelsel (pacificatie-democratie) naar het ander (kartel-democratie)'. Mijn tweede verklaring voor de politieke kentering in Nederland is echter juist 'de aard van de kartel-democratie' (blz. 238 van 'Kentering'), dus *niet* de overgang van het ene type naar een andere, maar een eigenschap inherent aan een bepaald type democratie.

(b) Fennema schrijft: 'De 'neo-democraten', diegenen die vinden dat een kartel-democratie niet democratisch genoeg is, beschouwt Lijphart als een gevaar voor de democratie'. Het is op zijn minst gezegd overdreven om mijn ideeën aldus te beschrijven. Ik zeg namelijk duidelijk (op blz. 241-42 van 'Kentering') dat dit gevaar schuilt in de reacties van *gefrustreerde* neo-democraten die bekeerd worden tot de anti-democratische ideologieën van rechts of links. Ten overvloede moge ik er op wijzen dat ik mij in twee artikelen in *Socialisme en Democratie* heb uitgesproken vóór de neo-democratische her-

vormingsplannen van de Staatscommissie Cals-Donner en, ondanks de bezwaren die hieraan kleven, de instelling van een referendum ('Op weg naar een presidentieel stelsel?' en 'Hervorming van het parlement in vergelijkend perspectief', *Socialisme en Democratie*, XXVII, 3, maart 1970, blz. 137-43, en XXX, 7/8, juli/augustus 1973, blz. 311-18).

(c) Fennema: 'bij Schumpeter — en Lijphart die tot dezelfde school behoort — is politieke passiviteit en gebrek aan interesse bij de mensen niet iets waartegen opgetreden moet worden, integendeel. Voor hem is het een voorwaarde voor het goed functioneren van een democratie'. Op blz. 176 van *Verzuiling, pacificatie en kentering* wijs ik echter juist op 'de gerechtvaardigde wensen naar een zuiverder democratie, waarin de burgers zelf meer rechtstreeks betrokken zijn bij de besluitvorming en waarin een grotere openheid betracht zal worden'.

(d) Wederom Fennema: 'Antwoordt een groot deel van de Nederlanders op enquêtevragen dat hij weinig belangstelling voor politiek heeft, dan luidt Lijphart's conclusie dat de doorsnee burger nu eenmaal geen 'political animal' is...'. De resultaten van dergelijke enquêtevragen vormen inderdaad onvoldoende bewijsmateriaal voor de geciteerde conclusie. Mijn stelling inzake de passiviteit van de Nederlandse burger in het pacificatietijdperk is echter gebaseerd op een hele reeks empirische gegevens, bijv. opvattingen over de taak van Tweede Kamerleden, verenigingslidmaatschappen, 'cooperative competence', contacten met Tweede Kamerleden, opinies over en gebruik van de voorkeurstem, de houding van arbeiders tegenover vakbondsleiders, de reactie op het zgn. 'anti-R.E.M.-wetje', stemmen uitgebracht op de anti-establishment partijen, de aantallen niet opkomende stemgerechtigden en ongeldige stemmen (blz. 144-67 van *Verzuiling, pacificatie en kentering*). Toevalligerwijs en in weerwil van wat Fennema beweert noem ik vragen naar de politieke belangstelling van de respondenten helemaal niet.

(e) Fennema schrijft: 'Volgens Lijphart is de samenwerking tussen de elites slechts het gevolg van de religieuze tegenstellingen in het volk. In feite echter speelt de elite zowel bij het ontstaan als het instandhouden van de verzuiling een actieve, stimulerende rol'. De tweede zin van dit citaat is ook mijn conclusie en de eerste zin is dus volstrekt onjuist. Ik wijs er in mijn boek bijvoorbeeld op dat de door de elites overeengekomen Pacificatie van 1917 de verzuildheid *versterkte*: 'De Pacificatie vergrootte de verzuildheid zelfs nog door de verzuilde partijen en de verzuilde scholen door middel van het evenredigheidsbeginsel nog sterker dan tevoren baas in eigen zuil te maken' (blz. 113). Ook ga ik uitvoerig in op het bisschoppelijk mandement van 1954 dat tot doel had de ontzuilingstendenties in de katholieke zuil tegen te gaan (blz. 40, 43-44, 47). Elders spreek ik in dit verband zelfs over een door de elites 'gedecreteeerde' verzuildheid (zie mijn 'Verzuiling', in A. Hoogerwerf, red., *Verken-*

ningen in de politiek, Alphen aan den Rijn, Samsom, 1971, blz. 32-33, 36).

(f) Fennema beschuldigt Van den Berg en Molleman ervan de wens te koesteren 'politiek actieve minderheden . . van het besluitvormingsproces geheel of gedeeltelijk uit te sluiten'. In feite wijzen deze twee auteurs op blz. 225 van hun boek alleen op de *onevenredig* grote participatiemogelijkheden van bepaalde groepen activisten. Het is dus onjuist en zeer tendentiekus om hier over een voorstel tot 'uitsluiting' van welke groep burgers dan ook te spreken.

2 – Fennema constateert een groot aantal omissies in mijn analyse van de Nederlandse politiek. In vele gevallen berusten zijn beweringen op een onzorgvuldige lezing van mijn boek en in andere gevallen zijn de volgens hem ten onrechte niet besproken factoren niet relevant voor mijn analyse. Enkele voorbeelden van de eerste categorie:

(a) Fennema schrijft: 'In Lijphart's analyse is er *geen buitenland*'. Dit is een zeer bevreemdende uitspraak aangezien het buitenland in drie opzichten een belangrijke rol speelt in mijn boek. In de eerste plaats noem ik de buitenlandse beïnvloeding van de binnenlandse politiek, met name wat betreft de invloed van buitenlandse dreiging gedurende de Eerste Wereldoorlog op de totstandkoming van de Pacificatie van 1917 (blz. 108). Op dit punt ga ik bovendien uitvoeriger in in twee bijna gelijktijdig met mijn boek verschenen artikelen: 'Typologies of Democratic Systems', *Comparative Political Studies*, I, 1, april 1968, blz. 28-29; en 'Consociational Democracy', *World Politics*, XXI, 2, april 1969, blz. 217. In de tweede plaats wijs ik op de overeenkomst tussen de pacificatie-politiek en de internationale politiek (blz. 100-01). Tenslotte is mijn boek niet een eng-Nederlandse analyse, maar een case study in het kader van een aantal belangrijke empirische theorieën en met zoveel mogelijk vergelijkingen met andere landen. In het register van mijn boek komen meer dan vijftig verwijzingen voor alleen al naar Engeland, Frankrijk, Duitsland en Amerika.

(b) Fennema zegt dat ik aan de twee wereldoorlogen 'niet de minste aandacht' schenk. Dit is onjuist. M.b.t. de Eerste Wereldoorlog moge ik naar het hierboven geciteerde voorbeeld verwijzen. Op de invloed van de bezettingsjaren 1940-45 wijs ik m.b.t. de verzuuldheid van de pers, de populariteit van het Oranjehuis, de samenwerking in het bedrijfsleven, de diplomatieke betrekking met het Vaticaan en de totstandkoming van het Politiek Convent (blz. 51, 93, 112, 114-15, 124-25).

(c) Eveneens wordt mij verweten de periode tussen de wereldoorlogen onvermeld te laten. Ook dit is onjuist. Ik noem bijvoorbeeld in deze periode de groeiende contacten tussen de leiders in het bedrijfsleven, het relatief geringe aantal stakingen, de opkomst van de N.S.B., enz. (blz. 80, 112-13, 156).

(d) Fennema schrijft: 'Er is totaal geen aandacht voor economische ontwik-

A. Lijphart Repliek

kelingen in de periode 1917-1967'. Mijn repliek wordt helaas eentonig, maar ik moet er op wijzen dat ik op blz. 196-97 expliciet aandacht schenk aan twee hypothesen die een verband leggen tussen economische ontwikkeling en politieke stabiliteit.

(e) Voorts signaleert Fennema 'het ontbreken van aandacht voor de rol die de *politieke socialisatie* speelt in de pacificatie-democratie'. Hij voegt hieraan toe: 'Aan de massamedia als factor in het politieke proces wordt door Lijphart nauwelijks aandacht besteed'. Mijn bespreking van het verzuilde onderwijs en de verzuilde pers en omroepverenigingen alsmede de rol die zij spelen in het voortbestaan van de maatschappelijke verzuuldheid (blz. 46-58) heeft hij blijkbaar overgeslagen.

(f) Tenslotte maakt Fennema zich zorgen over de 'more fundamental reforms' genoemd in de tweede editie van mijn boek en hij zegt: 'Naar deze . . . kunnen we slechts raden'. De door Fennema geciteerde woorden komen voor in een alinea die meteen volgt op drie alinea's over fundamentele hervormingen van het partijstelsel en het regeringssysteem. De moeilijkheidsgraad van het 'raden' valt voor een enigszins oplettende lezer dus nogal mee.

3 – M.b.t. enkele andere door Fennema geconstateerde omissies is zijn constatering op zichzelf niet onjuist, maar de door hem genoemde factoren zijn ook niet relevant voor mijn studie. Mijn boek is een case study in het kader van een aantal theorieën over de stabiliteit van de democratie in verdeelde samenlevingen en niet een historische analyse van de Nederlandse politiek en nog minder een geschiedenis van de vakbeweging, de klassenstrijd of het militair-industrieel complex. Dat Fennema meer geïnteresseerd is in de laatstgenoemde onderwerpen dan het onderwerp dat ik behandel is zijn goed recht, maar vormt niet een aanvaardbare grond voor kritiek op mijn boek. Nogmaals enkele voorbeelden:

(a) M.b.t. de vermeende veronachtzaming van het buitenland in mijn boek schrijft Fennema: 'Een verhoging b.v. van de uitgaven van het ministerie van oorlog in 1951 met maar liefst 50 procent kan onmogelijk verklaard worden zonder te verwijzen naar internationale ontwikkelingen'. Deze verhoogde defensie-uitgaven noem ik echter helemaal niet en ik *probeer* dus ook helemaal niet hiervoor enige verklaring te vinden.

(b) Ook zijn opmerking over de collaboratie met de Duitse bezetter in de jaren 1940-45 door een deel van de verzuilde elites (die overigens wat de politieke leiders van de vooroorlogse partijen betreft grotendeels ongegrond is) acht ik weinig relevant. Fennema toont die relevantie in ieder geval niet aan, hoewel ik de indruk heb dat hij met zijn opmerking een veroordeling van politieke samenwerking op topniveau impliceert. Collaboratie heeft echter ook in andere minder verzuilde bezette landen plaats gevonden. En het lijkt mij

niet realistisch om in het hypothetische (en m.i. niet erg waarschijnlijke) geval van een Russische bezetting van het nu minder verzuilde en meer gepolariseerde Nederland geen collaboratie uit principiële of opportunistische motieven te verwachten.

(c) Fennema toont ook nergens de relevantie voor mijn analyse aan van de persoonlijke banden tussen politiek en bedrijfsleven. Het recente boek van Mokken c.s. stelt expliciet dat hun studie geen sluitende analyse kan geven over de politieke macht van het bedrijfsleven. Hiervoor zijn andere studies nodig. In dit verband moge ik vermelden dat ik in mijn dissertatie de invloed van de grote bedrijven op het Nieuw-Guinea beleid van de Nederlandse regering heb onderzocht; ondanks de grote economische belangen in Indonesië op grond waarvan een grondige wijziging van het Nieuw-Guinea beleid noodzakelijk werd geacht, bleek de invloed van deze bedrijven zeer gering te zijn (zie *The Trauma of Decolonization: The Dutch and West New Guinea*, New Haven, Yale University Press, 1966, blz. 146-48, 221-27). Fennema geeft overigens zelf toe dat het patroon van banden tussen zuilen en grote bedrijven 'politiek interessant is als men ervan uitgaat (mijn cursivering, A. L.) dat de grote bedrijven in de Nederlandse samenleving grote politieke invloed uitoefenen'.

(d) Voorts merkt Fennema op dat ik de historische ontwikkeling van de verzuiling onvoldoende beschrijf. De reden hiervoor is dat in mijn analyse de verzuildheid de onafhankelijke variabele is en de mate van politieke stabiliteit de afhankelijke variabele. Een studie waarin de verzuildheid als de afhankelijke variabele wordt beschouwd zou zeer interessant kunnen zijn, maar een dergelijke studie is mijn boek nu eenmaal niet. Fennema's eigen suggesties m.b.t. de historische ontwikkeling van de zuilen blijken bovendien weer voornamelijk een geschiedenis van de vakbeweging te zijn. Wel geef ik gaarne toe dat ik achteraf gezien mijn interpretatie van de ontwikkeling van zowel verzuildheid als politieke samenwerking in de jaren na ca. 1900 tot 1917 aanvechtbaar vind. Dit punt noemt Fennema echter niet en ik moge de geïnteresseerde lezer verwijzen naar de grondige besprekingen van J. E. Ellemers in de *Sociologische Gids* en van H. Daalder in 'The Consociational Democracy Theme', *World Politics*, XXVI, 4, juli 1974, blz. 604-621.

4 — Fennema levert kritiek op mijn definities cq. operationalisering van de begrippen zuil en klasse. Hierover het volgende:

(a) Hij wijst op het verschil tussen Kruijt's definitie van verzuiling en de mijne en zegt: 'Lijphart beschouwt al evenmin raciale en etnische homogeniteit van de samenleving als voorwaarde om van verzuiling te kunnen spreken'. Nu is het niet duidelijk of dit als kritiek bedoeld is, maar ik wil in ieder geval opmerken dat mijn definitie met opzet ruim geformuleerd is. Dit levert het

voordeel op dat de definitie aansluit op de eerder genoemde theorieën en bovendien vergelijkingen met andere landen mogelijk maakt. Door etnische homogeniteit als voorwaarde te stellen verdwijnt geheel onnodig de mogelijkheid van vergelijking met bijvoorbeeld België en Zwitserland. Een engere definitie leidt tot de ethnocentrische benadering van de verzuiling als, in Fennema's woorden, 'een typisch Nederlands verschijnsel'.

(b) Drie opmerkingen over Fennema's kritiek op mijn operationalisering van klassenverschillen. In de eerste plaats noemt hij een aantal overbekende methodologische problemen van enquêtes in het algemeen en multi-nationaal opgezette enquêtes in het bijzonder. Te strenge criteria voor het gebruik van dergelijke enquêteresultaten betekenen echter het terugvallen op een eng Nederlandse benadering. Ten tweede gaat het in mijn beschrijving van de 'cleavages' tussen zuilen en klassen om het patroon van de grenzen tussen bevolkingsgroepen. Dit betekent dat mijn analyse er een is op het niveau van attributen van individuen. Met gegevens over stakingen en de inkomsten van de ABN schiet ik in dit verband geen zier op. Ten derde moge ik wijzen op de nadere gegevens in mijn na 1968 maar toch al weer geruime tijd geleden gepubliceerde artikel 'Class Voting and Religious Voting in the European Democracies', *Acta Politica*, VI, 2, april 1971, blz. 158-71. Hierin wordt de relatieve invloed op politieke voorkeuren van sociale klasse, ditmaal geoperationaliseerd op basis van de beroepen van de respondenten, enerzijds en religie anderzijds in een groot aantal landen vergeleken.

5 — Fennema noemt mijn empirisch materiaal 'pover en achterhaald'. Ik zal de eerste zijn om toe te geven dat ik in een aantal opzichten heb moeten roeien met impressionistische of anderszins gebrekkige maar helaas de enig beschikbare riemen. Ik moet er echter op wijzen dat van de door Fennema geciteerde empirische studies slechts twee vóór 1968 gepubliceerd zijn en dus potentieel voor mijn onderzoek gebruikt konden worden. Beide studies (van Oudegeest en Van de Vall) gaan over de vakbeweging. Bovendien blijkt het nieuwe door Fennema naar voren gebrachte materiaal mijn conclusies niet of nauwelijks aan te tasten. Twee voorbeelden:

(a) Op grond van het artikel van Harmsen stelt Fennema dat de sociale strijd zich in de jaren twintig en dertig toespitst en voegt hieraan toe: 'In de zich verscherpende klassenstrijd blijken de katholieke en protestantse vakbonden er voortdurend op uit te zijn de, in acties ontstane, eenheid van de arbeiders te breken'. De onbevooroordeelde lezer kan uit deze opmerking niets anders concluderen dan dat de zuilenbindingen kennelijk sterker waren dan de klassenbindingen.

(b) In het begin van zijn kritiek kondigt Fennema aan dat hij een aantal uitspraken mijnerzijds over de ontwikkeling van de inkomensverdeling zal be-

spreken en dat deze 'op belangrijke punten aantoonbaar onjuist zijn'. Later blijkt dit dan één uitspraak te zijn, namelijk mijn stelling dat de inkomensongelijkheid in Nederland afgenomen is. Hij zegt vervolgens dat deze stelling 'problematischer is dan Lijphart ons wil doen geloven' en citeert de resultaten van een in 1970 verschenen onderzoek waaruit blijkt dat de nivellering sinds 1920 sterker is geweest bij de welvarende helft van de bevolking dan bij de minder welvarende. Dit is een nuttige nuancering maar betekent ook dat m.b.t. de bewuste periode mijn stelling in feite juist is en dus niet 'problematisch' en zeker niet 'aantoonbaar onjuist'.

6 – Tenslotte stel ik er prijs op te verklaren dat mijn opmerking over de doorsnee burger die gesteld is op 'law and order' en die geen 'political animal' is, geenszins een 'minachting voor de massa' impliceert. Ik beschouw namelijk de rechtsstaat en een ordelijk bestuur niet als verwerpelijke waarden noch minacht ik de burger die gebruik maakt van zijn recht om op andere gebieden dan de politiek actief te zijn.

Onderzoek

Met ingang van dit nummer zal in Acta Politica regelmatig een onderzoeksrubriek verschijnen. Enerzijds zal door publikatie van onderzoeksnotities en van papers en verslagen van symposia, studiedagen, conferenties etc. bericht worden over onderzoeksactiviteiten van politicologen en andere beoefenaren van sociale wetenschappen. Anderzijds zal informatie verschaft worden die voor onderzoekers van belang kan zijn bij de voorbereiding en uitwerking van hun onderzoek (gegevens over aanwezigheid, toegankelijkheid en uitbreiding van databestanden etc.).

In deze aflevering zijn opgenomen een artikel van Kruijt en Vellinga over Militairen en bureaucratie in Peru, de stellingen die Heldring en Tinbergen indienden voor de bijeenkomst van de Nederlandse Kring voor Wetenschap der Politiek over bovennationale besluitvorming en de internationale (economische) orde, en korte stukken over politicologisch onderzoek en data-archieven en over het kwartaalonderzoek 1971-1975.